

Entre el principi i l'inici: la poesia preliminar als impresos perpinyanencs del segle XVII*

MERCÈ COMAS
Universitat de Barcelona

La frontera no és un límit: és una gran finestra oberta.
(Josep Pla, *El quadern gris*)

Més enllà del concepte de fronteres físiques com a límits geogràfics i culturals entre països i societats, si n'apliquem el concepte al terreny abstracte de les manifestacions culturals, com és el cas dels llibres, hi podem trobar petites fronteres que separen i alhora enllacen les parts de les obres i hi demarquen petits territoris. És el cas, segles enllà, dels impresos antics. Aquests llibres habitualment seguien un model d'estructura que, a banda del text de l'obra, les aprovacions i llicències eclesiàstiques pertinents, els prefacis i els pròlegs, incloïen poemes preliminars. Una poesia que estava a la frontera entre l'inici de l'obra —pròlegs, aprovacions, prefacis i llicències— i el principi —el text— i que molt sovint es constituïa com a petites obres independents. Tenen, doncs, un territori propi, però alhora es relacionen amb les parts que les envolten. Un exemple, com tants altres, és el dels poemes preliminars en els impresos perpinyanencs del segle XVII. Aquestes composicions poètiques actuen d'incentiu i de reclam, i conviden a llegir el llibre i hi estan lligades temàticament o bé fan un elogi de l'autor o de l'impressor que l'ha publicat. Es tracta, doncs, d'un gènere «fronterer» en molts sentits, físic i de contingut, que forma part d'una obra però que alhora té entitat pròpia, és una obra o un text per si mateix. En la majoria d'aquests llibres, s'hi troba poesia preliminar, ja sigui en formes cultes —sonets, octaves, dècimes, entre altres— o bé populars,

* Aquest treball té l'origen en un pòster presentat al congrés «Observar les fronteres, veure el món» que es va celebrar a la Cerdanya els dies 19 al 21 de març de 2010 i després publicat en un recull d'articles dedicats a la mateixa temàtica; és per això que faig sovint al·lusió a les fronteres, aplicades a les parts dels llibres però també al concepte en sentit de delimitació entre els textos que formen part d'un volum. He d'agrair a Oscar Jané l'oportunitat de poder presentar el pòster al congrés i fer un lloc per als impresos perpinyanencs a les fronteres, i a Eulàlia Miralles les indicacions i suggeriments per tractar aquestes fronteres textuales.

com ara els goigs o els romanços. L'activitat de la impremta a Perpinyà durant la primera meitat del Siscent la duïen a terme principalment els impressors Lluís Roure i Esteve Bartau (Comas, 2006 i 2007). De les seves impremtes van sortir els impresos que contenen la poesia preliminar que repassarem en aquest article: la *Vida y milagros del beato Salvador de Horta* (1624), la *Vida y milagros de san Galderique* (1627) de Reginald Poc, la *Plaza universal de todas las ciencias* de Tommaso Garzoni (1629) i el *Llibre y declaració de noms...* (1630) de Pere Nicolau, impresos per Roure; el *Fènix català o Llibre del singular privilegi* (1645) de Josep Elies Estrugós i la *Vida y milagros de santo Domingo de Soriano* (1651) de Domènec Sunyer, impresos per Bartau.

A part de l'estructura formal dels llibres, el predomini del contingut temàtic religiós o devot que reflecteixen els títols citats és també una característica comuna en els impresos antics, reflex del context social i cultural del moment i de la incidència de l'estament eclesiàstic en la societat.

OBSERVAR I VEURE EL MÓN

Si a través de les fronteres es pot observar i veure el món, a través de la poesia preliminar tenim una visió del món que l'envolta físicament —el text de l'obra o l'obra en si mateixa— i conceptualment —el context cultural, social i històric. Aquests poemes, doncs, aporten molts elements: literatura, la poètica i l'escriptura d'uns autors, a vegades anònims, altres amb nom; i el testimoni d'un temps. Literatura en molts sentits: les composicions —les formes mètriques, els recursos literaris—, els temes i els autors. Es tracta de composicions dedicades a l'enaltiment de persones relacionades amb la publicació de l'obra, com els impressors, o bé amb sants, verges o personatges religiosos.

A l'imprès *Plaza universal de todas las ciencias* de Tommaso Garzoni (Bagnacavallo, 1549-1589), Rodrigo Saldaña dedica un poema a l'impressor Lluís Roure format per dues dècimes —versos heptasíl·labs i rima abbaaccddc. Es tracta d'una lloança a l'impressor perquè ha estat el responsable que els textos surtin a la llum, el vehicle de difusió de les històries:

Poco importara escribir
si todas las escrituras
se fueran quedando a escuras
sin quererlas imprimir.

(Garzoni, 1629, f. †2v)

El *Fènix català o Llibre del singular privilegi* de Josep Elies Estrugós és, d'entre els que m'ocupen, l'imprès que té més textos preliminars, sobretot poemes i un curiós diccionari de la literatura catalana titulat «Helench dels escriptors catalans»

(vegeu Valsalobre, 2002, p. 328-329). Pel que fa als poemes és igualment l'imprès que en té més i de més diversos: sonets, un romanç, una glossa i una lira. I, entre aquests, hi ha un sonet devot dedicat, com s'indica en el títol, «A la baxada de Maria Santíssima a donar lo escapulari a Sant Simon Stok en confirmació de la cortedat de la llengua en todas las paraulas monosíl·labas»,¹ tot un joc d'enginy: un sonet fet de monosíl·labs —amb versos octosíl·labs i en rima abab abba cdc ede dff—, amb dos quartets i tres tercets:

Del cel à Stock un do gran tant,
 un gran pris fa de Déu lo vas:
 ve, com lo sol, ab molt prest pas
 del cel Stock als prechs del sant:
 Diu: —Pren est do, ap molt dol cant
 que tu tant vols y ab ell lo bras
 de Déu, per qual se vol mal cas,
 que, quant a tu y teus, de tot mal bant.
 Te quart de mal nou, vell, xich, gros
 te don bon fi y bon punt de mort,
 te quart de mar, llamp, foch ton cos.
 —Y tras la mort, en temps molt poch
 —sí diu lo sant—, ¿del mar bon port
 y llum del cel, del cep flor groch?—
 Si diu per sort:
 —Si mor, o Stock!, mon fill, del forn
 molt fort hont yo me'n torn.

(Estrugós, 1645, f. ¶5v)

I en aquesta observació del món també hi ha lloc per veure el temps coetani i el temps passat:

Perquè sempre el mut silenci
és sepulcre de memòrias,
 y tal vegada la enveja
 núvol obscur de la història,
 ab est romans vull comptar
 las novas plantas ditchosas
 que la gran vinya del Carme
à produït ab gran còpia.

(Estrugós, 1645, f. *1v)

1. Sembla que es tracta del primer sonet —documentat— en català format per monosíl·labs per tal de demostrar que la llengua catalana és concisa i prou rica com per bastir un sonet a base de paraules d'una sola síl·laba, i s'inscriu en els corrents d'apologia de la llengua catalana que sorgiren al segle XVII al Rosselló. És una resposta a les acusacions de simplicitat que s'havien fet a la llengua catalana. Vegeu Romeu (1978, p. 104-105), que també edita el sonet.

Es tracta d'un romanç, una forma poc habitual de trobar en els poemes preliminars dels impresos perpinyanencs, però habitual en l'època, que versifica la història de l'orde del Carme i les bones accions dels seus religiosos, des de 1431 fins a 1634.

Un altre imprès que presenta poesia preliminar és el *Llibre y declaració de noms, virtuts* de Pere Nicolau (Millàs, 1575-?).² En aquest llibre únicament hi ha unes «Octavas en alabanza de Santa Maria de Espirà». Es tracta d'unes octaves reials dedicades a l'enaltiment de la Verge d'Espirà de vuit estrofes i amb l'esquema mètric habitual d'aquestes composicions —ABABABCC—, en què es canten les qualitats de la Verge i se li atribueixen les més altes bondats; tal com diu l'autor, en aquestes octaves hi ha una «breu summa [dels] noms títols, virtuts, gràcies i excel·lències» (Nicolau, 1630, f. †††4):

Santa Maria de Espirà, verge pura,
 en esta iglésia venerada,
 mare de Déu, pietat y de dulçura,
 estela del mar, de Déu estada,
 ciutat del senyor posada en altura,
 altar de Thymiam, font sagellada,
 cisterna de Bethelehem, del cel guia,
 en vós verge espero nit y dia.

De Déu cedro, llorer, palma crexida,
 oliva dels camps molt graciosa,
 lliri, bresca de mel, vara florida,
 beneyta Abigayl, Rachel hermosa,
 aurora, y llum, de sol tota vestida,
 coloma que de cel no té cosa
 escalera del cel, porta y clau,
 nardo de color fragant molt suau.

Llit de Salomó de Déu folgura,
 reyna en los cels entronitzada,
 obra de Déu de gran arquitectura,
 rosa en Jericó per Déu plantada,
 dulçor de la ànima que son bé procura,
 estrem de bondat verge sagrada,
 nau que porta sustento y alegria,
 vas de devoció insigne y pia.

Escut y defensora en mort y vida,
 socorro de aquesta vida treballosa
 thàlam de Jesús que al bé convida,
 ramellet de Déu, pedra preciosa;

2. És interessant l'estudi sobre aquest llibre titulat *Pere Nicolau, le prieur d'Espira*, que va fer Pons (1929, p. 85-101).

àguila que en lo alt sempre anida,
sacristia de Christo miraculosa,
en tot guiau-me, perquè vos alabe,
no menos que mudant Eva en Ave.

Obedient, y humil ab gran cordura,
real casa de Déu per ell fundada,
ave phènix molt única en ventura,
de tots los prophetas anunciada.
Exemplar de llaor és vostra figura,
lliberal, prudent y esforçada,
a Déu cercàreu, Déu en vós cabia,
socorro vos demana qui en vós confia.

Nova Eva sens culpa introduïda,
ínclita, celestial, y generosa,
entre cent mil milanars elegida,
única, singular y poderosa.
En vós la gràcia està sens mida
sagrat trono ahont Déu reposa,
és en vós infinit lo bé de aquell ave,
Déu que vos coneix, ell vos alabe.

Torre y castell de Jesús sagrat,
or de gran valor y gran riquesa,
real en esquadrons ben ordenat,
relliquiari de Déu de gran limpieza,
alçar del senyor molt ben armat,
lluna agradable, y nort de firmeza,
valerosa Esther y Judith fort,
de virtuts y gràcias abundant port.

Any de Jubileu molt desijat,
dels fills de Adam summa nobleza,
sempre nostre nom sia lloat,
inventora de gràcia ab llargueza.
Ningú a lloar-vos ha bastat,
no arriba mon llaor a tanta alteza,
dau-nos favor, virtut y bona sort
alcançau, tingau bon fi y bona mort.

(Nicolau, 1630, f. †††2v-†††3v)

Aquests aspectes són habituals de trobar en aquestes composicions, però potser el que ja no ho és tant és que després del poema hi hagi un text explicatiu sobre les diverses possibilitats de llegir els versos:

Són estas octavas tant artificiosas que se pòdan llegir en moltas maneras, perquè dels primers reglons de cada una se fa octava, y dels segons altre, y així dels demés; y prenent lo primer regló de la primera octava, y lo segon de la se-

gona, y lo tercer de la tercera, fins a venir a pendre per lo matex ordre, lo octau de la octava, se fa una octava, y de dos octavas, començant per un matex consonant se fan altres dos, llegint lo regló primer de la una, y lo segon de l'altre, y axí alternativament fins al setè de la una, y primer de l'altre, fins al vuytè de la una y setè del altre; y les dos octavas no començan per un matex consonant de la mateixa manera, excepto que los dos reglons últims se ha de pendre tots dos de la una, o de l'altre; y axí, de estas vuyt octavas se pòdan formar moltes altres, y en ellas com una breu summa estan contenguts noms, títols, virtuts, gràcias y excel·lèncias de la sempre santa y Verge Maria mare de Déu, que se declàran en aquest llibre. (Nicolau, 1630, f. †††4)

Així, en un poema hi ha en realitat un altre poema, és a dir, seguint aquesta mena d'instruccions que se'ns donen es formen unes altres octaves. Una altra mostra d'enginy literari.

A la *Vida y milagros de santo Domingo de Soriano* de Domènec Sunyer (Roselló? - Perpinyà, 1653), hi tornem a trobar nombrosos poemes preliminars. Es tracta d'onze composicions de diversos tipus —sonets, dècimes, romanç i octaves— dedicades a l'autor o al sant de què tracta l'obra.

I a la *Vida y milagros del beato Salvador de Horta* hi ha un sonet i unes octaves reials dedicats al beat amb la mateixa finalitat que fins ara hem subratllat, la d'enaltir el sant i lloar els miracles que va fer, una mera exaltació propagandística del protagonista de l'obra, al qual se li atribueixen qualitats heroiques i tot:

O catalán gallardo y peregrino
publica hufano a los infiernos guerra,
pues que tu santa bendición destierra
del suelo su veneno serpentina.

(*Vida y milagros*, 1624, f. ¶4)

Tots aquests poemes ofereixen, doncs, una literatura que, a part de reflectir un context, mostra la poètica d'uns autors que en alguns casos queden en l'anonimat o bé sota un nom genèric, i en d'altres són el propi autor de l'obra o bé manifesten el seu nom clarament. Els noms genèrics més habituals són «un religiós» o «un devot», i els autors que revelen el seu nom són Rodrigo Saldaña, Maria de Rocafort, Isabel Compter i de Sagarriga, Gerónimo Solà, Pere Màrtir Moixet, Gerónima Bosch, Maria Teresa Collares, Caterina Gubert i d'Aguiar, Isabel Vigurós i Bosch, Caterina Domènech i Suñer, Raymundo Soler, Agustín Sunyer, Anna Maria del Bosch, Justa Bonet, Cecília Collares i Teresa de Arcos. Un elenc complet en què, d'entrada, sobta trobar-hi un nombre important de dones escriptores.

Som al davant d'una literatura que tracta un sol tema, el de la religió, i amb una intenció clara i ben explícita: exaltar el sentiment religiós a partir de l'enaltiment dels personatges que el lector trobarà quan llegeixi l'obra.

Altrament, aquesta poesia és també el testimoni d'un temps. Un temps en què les manifestacions culturals estaven fortament marcades per la religió i per això els poemes preliminars que es tracten en aquest article manifesten i reflecteixen una concepció de la vida, de la societat o de l'entorn a partir de la devoció religiosa, fins i tot en el cas de la història, com en el romanç del *Fènix català* del carmelità Josep Elies Estrugós. Un període en què el testimoni del pas del temps i la visió del passat era fruit de veure el món des dels ulls de la religió:

Fomenta la memòria que te espera
de hazanyas pròpias que en aquesta esfera
totas per immortals lo món blasona.
(«Romance», Estrugós, 1645, f. 95v)

FRONTERES

La situació física d'aquesta poesia en els llibres i el fet que conceptualment constitueixi un text independent però alhora en complementi un altre i faci de prefaci la converteix en un gènere fronterer, com les aprovacions, les llicències i les dedicatòries.

I, a més, en el cas dels impresos perpinyanencs que ara ens ocupa, es tracta d'unes obres impreses en una terra també fronterera, i els autors, tant de les obres com dels poemes, són també personatges rossellonesos, d'una terra que era objecte de pretensió per part d'una banda i altra de la frontera pirenaica.

Aquesta «fronterització» textual també es reflecteix en la llengua en què estan escrits els poemes: català, castellà i, en algun cas, català i castellà en un mateix poema. La convivència de dos idiomes en un mateix text accentua encara més aquesta mena de barreja d'identitats que es dona en una frontera en què conflueixen dues entitats i dues identitats diferents. Potser el que sorprèn a primer cop d'ull és el predomini del castellà, i és que, encara que a la primera meitat del segle XVII Perpinyà pertanyia al Principat, en l'àmbit religiós hi tenia una forta presència: molts religiosos provinents de la Península eren enviats als convents de Perpinyà per neutralitzar la presència del català des d'un terreny, el de la religió, que exercia molta influència en la població i era present en tots els àmbits de la societat.

CONCLUSIONS

La poesia preliminar en els impresos perpinyanencs és una mostra de com en alguns impresos antics hi havia lloc no només per a una obra, sinó per a diverses obres, petites parts delimitades, petites identitats textuais situades entre l'inici i el principi. Com hem dit, aquests poemes constitueixen un complement del text

principal del llibre i actuen d'invitació a la lectura tot exaltant les qualitats del volum, dels autors i dels protagonistes de les obres.

El de les poesies preliminars en els impresos antics és un territori que ha estat poc estudiat: són textos que estan a mig camí de ser obres per si mateixes però que formen part d'una obra. És per això i pel fet que estiguin «amagades» com a preliminars de textos que han quedat relegades a la categoria d'obres devotes antigues sense obtenir gaire fortuna, únicament interessants per als estudiosos de la teologia o la filosofia moral. Caldria, doncs, que s'estudiessin amb deteniment perquè són composicions que, encara que no tinguin una qualitat literària destacable, expliquen una manera de fer literatura i il·luminen una mica les obres. Així, si es fessin sortir a la llum, si se'n fes una edició, s'evitaria, com diu Rodrigo Saldaña, que «se fueran quedando a oscuras» (Garzoni, 1629, f. †2v) i anirien més enllà de ser uns textos preliminars a la frontera entre el principi i l'inici, i esdevindrien, doncs, una gran finestra oberta per observar i veure el món.

BIBLIOGRAFIA

- CAPEILLE, Jean (1978). *Dictionnaire de biographies roussillonnaises*. Marsella: Lafitte Reprints.
- COMAS, Mercè (2006). «Un apunt sobre la literatura impresa a Perpinyà al primer terç del segle XVII». *Randa*, núm. 57: *Homenatge a Jordi Carbonell*/3, p. 55-74. [Veg. *supra*, p. 59-84]
- (2007). «La vitalitat de la impremta a Perpinyà del segle XVI al segle XIX: de Rosenbach a Alzina». *Mirmanda*, núm. 2, p. 77-88. [Veg. *supra*, p. 15-27]
- ESTRUGÓS, Josep Elies (1645). *Fènix català*. Perpinyà: Esteve Bartau.
- GARZONI, Tommaso (1629). *Plaza universal de todas las ciencias*. Perpinyà: Lluís Roure.
- MIRALLES, Eulàlia (2006). «La llengua de la impremta a Perpinyà durant la segona meitat del segle XVII». A: VALSALOBRE, P.; SANSANO, G. (ed.). *Francesc Fontanella: Una obra, una vida, un temps*. Bellcaire d'Empordà: Vitel·la, p. 93-123. [Veg. *infra*, p. 95-116]
- NICOLAU, Pere (1630). *Llibre y declaració de noms, virtuts, perfeccions, gràcias, títols, excel·lèncias y grandezas de la sempre Santa y Verge Maria Mare de Déu, en honra y glòria de sa Immaculada Concepció; diuidit en dos parts; compost y instruït per Pere Nicolau*. Perpinyà: Lluís Roure.
- PONS, Josep Sebastià (1929). *La littérature catalane en Roussillon (1600-1800): Bibliographie*. Tolosa: Edouard Privat; París: Henri Didier.
- ROMEU FIGUERAS, Josep (1978). «Poesies en català de Llorenç Matheu i Sanç, autor valencià del segle XVII (I)». *Els Marges*, núm. 14, p. 97-111.
- ROSSICH, Albert; VALSALOBRE, Pep (ed.) (2006). *Poesia catalana del Barroc: Antologia*. Bellcaire d'Empordà: Vitel·la.
- VALSALOBRE, Pep (2002). «Llocs, formes i textos de la protohistòria literària catalana. Segles XVI-XVII: del Marquès de Santillana a Nicolás Antonio (1676)». *Estudi General: Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, núm. 22, p. 309-352.

Vida y milagros (1624). *Vida y milagros del beato Salvador de Horta, de la orden del glorioso padre san Francisco. Recopilada de sus processos y de otros autores, por un su devoto. Dirigida a Don Salvador Fontanet, del Consejo de su Magestad y su Regente en el Supremo de Aragon, con licencia.* Perpinyà: Lluís Roure.

